

ВЗАЄМОВІДНОСИНИ ОКРУЖНИХ НАРОДНИХ КОМІТЕТІВ ЗАКАРПАТТЯ З ВІЙСЬКОВИМИ ЧАСТИНАМИ ЧЕРВОНОЇ АРМІЇ В 1944-1945 рр. (НА ПРИКЛАДІ ВОЛІВСЬКОГО ОКРУГУ)

1944 рік став переломним для Закарпаття. Край був визволений від угорсько-німецьких військ і вже з кінця жовтня 1944 р. населення Закарпаття мало можливість поспілкуватися з військовими Червоної армії. Радянська історіографія детально і виключно в позитивному ракурсі описувала перші два роки перебування червоноармійців на Закарпатті, акцентуючи увагу на радісних зустрічах визволителів, допомогу Червоної армії населенню продовольством, посівними матеріалами тощо. І це в 1944-1945 рр. було дійсно так. Однак, на практиці стосунки між радянськими військовими частинами, дислокованими в Закарпатті, з одного боку, та новоствореними органами народної влади і населенням – з іншого, були непростими.

Предметом нашої статті є висвітлення діяльності військових частин Червоної армії в місцях розташування на території Закарпаття. У цьому контексті особливий інтерес представляє аналіз взаємодії радянських армійських чинів із новою місцевою владою та населенням безпосередньо на рівні округів і населених пунктів. Волівський округ (тепер Міжгірський район – *В.М.*) також вибраний не випадково. По-перше, тут мешкало переважно українське за національним складом населення; по-друге, він знаходився досить далеко від кордонів Угорщини і Чехословаччини – у позафронтовій зоні, що не потребувало великої концентрації радянських військ; по-третє, округ був одним із найбідніших у краї.

Із вступом радянських військ на територію округу, їх розміщення, у військових відразу виникли проблеми із забезпеченням підрозділів продовольством, коней – кормами і т.п. Ці проблеми військові вирішували в основному за рахунок місцевого населення. По суті відбувалася експропріація

сільськогосподарських продуктів у жителів округу без всякої компенсації.

Лише під кінець 1944 р. після численних скарг на такі дії військових Народна Рада Закарпатської України (НРЗУ) спробувала нормалізувати ситуацію. 27 грудня 1944 р. НРЗУ відправила шаблонний лист у всі окружні народні комітети. В листі до Волівського окружного народного комітету (ОНК) йшлося про те, що: "Із-за відсутності цін, військові частини Червоної Армії були змушені на визволеній території Закарпатської України заготовляти сільськогосподарські продукти без оплати їх вартості."¹ Далі в листі НРЗУ зазначалося, що згідно з декретом НРЗУ від 18 грудня 1944 р. вартість цих продуктів мала бути виплачена в чехословацьких кронах за обов'язковими цінами реалізації. Для прискорення розрахунків з населенням радянським військовим командуванням було створено так званий "тимчасовий виплатний пункт", який діяв з 29 грудня 1944 р. до 10 січня 1945 р.²

У зв'язку з цим Волівському ОНК рекомендувалося:

1. Всіляко сприяти роботі радянських офіцерів.
2. Виділити представника ОНК для надання допомоги цим військовослужбовцям.
3. Для отримання грошової компенсації за реквізоване раніше червоноармійцями продовольство і корми населення мало обов'язково мати чекові вимоги встановленого збірця, видані військовими частинами, а також документи, що засвідчували особу отримувача.
4. Грошові компенсації дозволялося видавати і при пред'явленні довіреності.
5. Термін дії тимчасового виплатного пункту встановлювався до 10 січня 1945 р. (після завершення терміну роботи вказаних пунктів жителі Закарпаття могли отримати компенсацію тільки через уповноваженого НРЗУ у справах торгівлі С.Л.Вайса в м. Ужгород).

Після завершення роботи пункту ОНК мав скласти списки населення щодо компенсації за продукцію та невиплачені військовими кошти.

До 15 січня 1945 р. ОНК мав повідомити НРЗУ сумарні дані.³

У листі НРЗУ також вказувалося, що подальша заготівля сільськогосподарської продукції у зв'язку із встановленням обов'язкових цін реалізації буде проводитися військовими частинами лише за умови оплати вартості продукції населення готівкою (у чехословацьких кронах).

Ознайомившись з документом, Волівський ОНК відразу ж зіштовхнувся з труднощами по реалізації рекомендації НРЗУ. По-перше, Термін дії тимчасового виплатного пункту був занадто коротким навіть для того, щоб повідомити про порядок компенсації всі сільські народні комітети та населення округу. По-друге, військові частини, забираючи у попередній час в населення худобу та сільськогосподарські продукти, не видавали ніяких документів. У зв'язку з цим, наприклад, голова Волівського ОНК Л.Ловга в листі до НРЗУ від 13 січня 1945 р. писав (тут і далі цитуємо документи за мовою оригіналу): "Коли Червона армія переходила через Волівський округ, всі дороги і мости мадярськими військами були розбиті, і доки поправили дороги і мости, то військові частини задержувалися по селах і були примушені обстартати для Армії продукти і інші господарські снаряди, но чековое требование не выдавали і тоже жодні посвідки, что перебрали від народа. Пару посвідок дали, котрі в прилозі суть припосні. Ціни народ оцінив доста високі, но діло буде Народної Ради після максималу знизити і просимо, по можливості, шкоду народові нагородити."⁴

Для врегулювання становища Волівським ОНК було складено загальний список сіл щодо здачі м'яса для Червоної армії⁵, а також зібрано підтвердження про передачу військовим іншої сільгосппродукції⁶.

Однак, відчутних змін не відбулося. Військові частини продовжували заготовляти сільськогосподарські продукти без оплати їх вартості населенню. Так, у листі ОНК у Воловім до народного комітету с. Вучкове вказувалося: "Приказую видати з вашого села 2 голови рогатої худоби у військову частину 97693, ціна буде пізніше виплачена".⁷ Заготівля м'яса для військових проходила досить неорганізовано. Мали місце і ухиляння військових частин від оплати отриманої продукції. Наприклад, у

листі сільського народного комітету в нижньому Студеному до Волівського ОНК вказувалося, що військова частина 97693, отримавши м'ясо від селян, видала їм довідку, направивши за оплатою до ОНК у Воловім.⁸

Схожа ситуація склалася також із заготівлею сіна. Волівський ОНК зобов'язав місцеві комітети здавати сіно військовим частинам. "Приказую видати 5 метрів (5 центнерів – В. М.) військовій частині польова пошта 04186 число"⁹ – йшлося в листі голови ОНК до сільського комітету с. Річка.

Здавання сіна для військових поступово набирало масового характеру. Листом голови ОНК від 10 січня 1945 р. № 67/195 народним комітетам сіл Ляховець, Рекіти, Келечин, Річка, Репинне, Ізки, Пилипець, Розтока, Нижній та Верхній Студений рекомендувалося: "...Негайно обстарайте і передайте сіно військовій частині 97693".¹⁰ При цьому уже встановлювалася ціна – за 100 кг сіна – 13 угорських пенсів. Хоча, як було вже згадано, оплата мала здійснюватися чехословацькими кронами. Однак. Військові і так не спішили з оплатою.

Мали місце також факти заниження військовими кількості отриманої продукції. В листі сільського народного комітету Нижнього Студеного до ОНК від 23 січня 1945 р. писалося: "На ваш лист з дня 10. 1.1945 число: 67/195 для інформації відповідаємо: сіна для військової ч.97693 видано 3 фури близько 15 метрів, вони зарахували нам 10 метрів".¹¹

Як свідчать проаналізовані архівні документи, на території Волівського округу дислокувалися 4 радянські військові частини – 04186, 97693, 74224, 13511.¹² Найбільш напружені були стосунки між ОНК та військовою частиною 97693. В ході заготівель м'яса, наприклад, ОНК змушений був звернутися до командування цієї частини з листом-клопотанням: "Командиру в.ч. 97693 підполковнику Батишеву. Волівський окружний комітет дав ввіреній вам частині згідно чекового вимогання № 41 книжки № СА 584 м'ясо і інші продукти. Окружний комітет виступає перед вами з проханням про те, щоб Ви, враховуючи велику бідність гірського населення, дозволили Вашому Заготовачу старшому лейтенанту Пашаєву залишати кожу тварин для розділення її серед бідного населення Верховини".¹³ Шкіра мала бути використана для пошиття взуття, якого не

вистачало в гірському краї. Лист закінчувався словами: "Переконливо прошу задовільнити моє прохання". Під цим листом від 22 січня 1945 р. були два підписи – голови ОНК Ловги та голови окружному партії Руцака. Тобто, місцева влада з метою ефективного тиску на військових заручалася підтримкою партійних органів.

Уже 5 лютого 1945 р. офіційне листування ОНК з військовою частиною продовжується. "Начальник Волівського окружного комітету повідомляє Вам про те, що по приказу НР Карпатської України в нашому окрузі заборонені всякі заготівлі продуктів. Так, як тут заборонили заготівлі, за всі заготовлені продукти повинні платити готівкою. Народ приходить жалітися..."¹⁴, – писав підполковнику Батишеву заступник голови ОНК Шунинець.

Після цього військові дещо пом'якшують свою позицію стосовно ОНК. 7 лютого 1945 р. голові Волівського ОНК ЛЛовзі була видана довіреність на отримання від в. ч. 97693 за чеком НР 41 СА 584 за здійснені заготівлі в окрузі суми 25 087 крон.¹⁵ Однак і ця цифра не остаточна в розрахунках між військовими і населенням Волівського округу. Згаданою військовою частиною в другій половині 1945 р. (уже після воз'єднання Закарпаття з Радянською Україною) було виплачено 43 615 крон.¹⁶

Слід відмітити, що на першому етапі перебування радянських військ на території Закарпаття місцеве населення масово залучалося військовими на відбудовчі роботи. Підтвердженням цього є лист голови Волівського ОНК до народного комітету в с. Майдан: "Приказую, щоби Ви на 10 січня дали на роботу військовій частині польова пошта 04186 30 роботоспісних людей".¹⁷

Досліджені нами архівні документи засвідчують, що на Верховині йшов також інтенсивний набір місцевого населення до радянських військ. Мобілізація добровольців з Волівського округу до лав Червоної армії набрала масового характеру навесні 1945 р. Начальник штабу народної дружини округу Солодовник у листі до голів сільських народних комітетів у березні 1945 р. підкреслював, що запис добровольців до Червоної армії не припинено, а, навпаки, серед населення потрібно вести масову роботу з метою вступу до армії.¹⁸

При цьому окружні органи влади неодноразово вказували, що добровольці служитимуть на території Закарпатської України, їх сім'ї будуть забезпечуватися хлібом та грошима, матимуть першочергове право на переселення з Верховини в низинні округи та отримують інші пільги. І слід визнати, що певні пільги таким сім'ям були надані.

Зокрема, родини добровольців Червоної армії отримували від влади допомогу в різних формах.¹⁹ В окрузі велися навіть спеціальні реєстри: "Журнал обліку добровольців Червоної Армії та членів їх родин"²⁰ і "Журнал реєстрації надання допомоги сім'ям добровольців Червоної Армії"²¹. Окремо велися списки сільських народних комітетів Волизького округу про наділення землею і забезпечення родин добровольців Червоної Армії продовольчими і промисловими продуктами.²²

Правда, дещо дивним видається те, що процес запису закарпатців до Червоної армії з самого початку йменувався "вербуванням" добровольців. Саме такий термін вживається і цитованому вище листі Солодовника. Разом з тим, у цьому нема нічого виняткового. Уже з початку листопада 1944 р. на Закарпатті активно діяли радянські офіцери-уповноважені по вербуванню добровольців у Червону армію.²³

Формально Закарпаття на цей час знаходилося ще у складі Чехословаччини, а його жителі поки що були громадянами цієї країни. Чехословацький генерал А. Гасал писав із Закарпаття 9 листопада 1944 р. начальнику військової місії ЧСР в Москві генералу Г. Пікові: "На всій території Карпатської України віддане розпорядження про набір добровольців до Радянської Армії... Добровольців досить багато, тому що ведеться широка цілеспрямована агітаційна кампанія за вступ до армії СРСР."²⁴

А невдовзі після листопадового 1944 р. з'їзду народних комітетів у м. Мукачево та схвалення Маніфесту про воз'єднання Закарпаття із Україною, НРЗУ 9 грудня 1944 р. видала Декрет про припинення мобілізації в чехословацьку армію та підтримку вербовки добровольців в Червону армію. Параграфом третім декрету сільські, міські і окружні народні комітети зобов'язувалися вжити заходів по припиненню мобілізації в чехословацьку армію "громадян Закарпатської України" і організувати вербовку їх у Червону армію.²⁵

Архівні документи, однак, висвітлюють інший цікавий момент. Запис до Червоної армії (чи пак – "вербовка добровольців") вівся на принципі добровільності. Але чомусь ще наприкінці квітня – напередодні завершення воєнних дій у Сироні сільський народний комітет в Колочаві вимушений був клопотати перед Волизьким окружним комітетом про "брошування" від військової служби робітників на лісосплаві. У листі Колочавського сільського народного комітету від 21 квітня 1945 р. до Волизького ОНК вказувалося, що "керівник лісової управи Юрій Ледней просить ОНК затвердити списки шотогонів, які "сплавляли ліс для фронту", щоб їх не забрали в армію"²⁶.

У цілому, не тільки наведені в статті дані щодо Волизького округу, але й інші, проаналізовані нами архівні матеріали, засвідчують, що і вся система стосунків новостворених органів народної влади Закарпаття з радянськими військовими, у першу чергу на місцевому – окружному та сільському рівнях періоду кінця 1944-першої половини 1945 рр. нерідко нагадувала добровільно-примусове співіснування. Місцеві народні комітети, особливо на першому етапі перебування радянських військових частин в краї були не в змозі завадити фактично процесу конфіскації Червоною армією сільськогосподарської продукції у жителів краю. Лише частково радянські військові в січні 1945 р. погасили грошову заборгованість перед громадянами через тимчасові виплатні пункти. Щоб запобігти реквізиціям та примусити військові частини виконати матеріально-фінансові зобов'язання перед населенням, окружні народні комітети в першій половині 1945 р. намагалися заручитися підтримкою місцевих партійних органів та НРЗУ. Ситуація у стосунках між місцевими органами влади і військовими частинами Червоної армії почала дещо нормалізуватися лише з другої половини 1945 р. – після укладення Договору між СРСР і ЧСР про Закарпатську Україну від 29 червня 1945 р. і воз'єднання Закарпаття з Україною.

1. Державний архів Закарпатської області (далі – ДАЗО). – Фонд (Ф.) Р-11 Волизький окружний народний комітет Закарпатської

України (1944-1945). - Опис (Оп.) 1. - Справа (Спр.) 6. - Аркуш (Арк.)

2. Там само. - Арк.1-2.
3. Там само. - Арк.1-2.
4. Там само. - Арк.15.
5. Там само. - Арк.23.
6. Там само. - Арк.26.
7. Там само. - Арк.21.
8. Там само. - Арк.29.
9. Там само. - Арк.20.
10. Там само. - Арк.24.
11. Там само. - Арк.25.
12. Там само. - А.19, 21, 54, 57.
13. Там само. - Арк.28.
14. Там само. - Арк.30.
15. Там само. - Арк.31.
16. Там само. - Арк.65.
17. Там само. - Арк.19.
18. Там само. - Арк.40.
19. Див.: Там само. - Спр.7. - 261 Арк., Спр. 8. - 263 Арк., Спр. 9. - 211 Арк., Спр.10. - 539 Арк., Спр.11.-526 Арк.
20. Там само. - Спр.45. - 102 Арк.
21. Там само. - Спр.12. - 89 Арк.
22. Там само. - Спр.40.- 70 Арк.
23. Див.: Возз'єднання: Збірник архівних документів і матеріалів (травень 1944-січень 1946 р.). - Ужгород: Закарпаття, 2000. - С.37-38.
24. Там само. - С.39-40.
25. Там само. - С.100.
26. ДАЗО. - Ф.Р-11.- Оп.1.-Спр.6